

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.922

В.І. Барко,
доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ,
В.П. Остапович,
кандидат юридичних наук,
завідувач лабораторії ДНДІ МВС України, м. Київ

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ПОЛІЦЕЙСЬКОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ

Стаття висвітлює сучасні психологічні і філософські підходи до принципу невизначеності в суспільному бутті, соціальному управлінні й поліцейському менеджменті. Розкривається значення цього принципу у процесах управління. Показано, що позитивне ставлення до невизначеності можливе, воно виявляється продуктивним для особистісного розвитку поліцейських менеджерів і опірності стресам. Сьогодні менеджерам необхідно відмовитися від ілюзії стабільності й однозначності картини світу, виробляти позицію прийняття невизначеності, позитивом якої виступає поява нових можливостей. Як наслідок, невизначеність перестає бути чимось, чого потрібно боятися, а починає приносити задоволення. Невизначеність містить в собі важливий позитивний потенціал для менеджерів поліції. Підкреслюється, що толерантність до невизначеності є професійно важливою якістю керівника поліцейського підрозділу й із метою підвищення ефективності менеджменту її необхідно діагностувати при підборі керівників і розвивати у процесі професійної діяльності.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, соціальне управління, поліцейський менеджмент, керівник (менеджер), професійно важливі якості.

Статья освещает современные психологические и философские подходы к принципу неопределенности в общественном бытии, социальном управлении и полицейском менеджменте. Раскрывается значение этого принципа в процессах управления. Показано, что позитивное отношение к неопределенности возможно, оно оказывается продуктивным для личностного развития полицейских менеджеров и сопротивляемости стрессам. В наше время менеджерам необходимо отказаться от иллюзии стабильности и однозначности картины мира, вырабатывать позицию принятия неопределенности, позитивом которой является возникновение новых возможностей. В результате неопределенность перестает пугать и начинает приносить удовольствие. Неопределенность содержит важный позитивный потенциал для менеджеров полиции. Подчеркивается, что толерантность к неопределенности является профессионально важным качеством руководителя

полиції и в целях повышения эффективности менеджмента ее необходимо диагностировать при отборе руководителей и развивать в процессе профессиональной деятельности.

Ключевые слова: толерантность к неопределенности, социальное управление, полицейский менеджмент, руководитель (менеджер), профессионально важные качества.

Paper describes contemporary psychological and philosophy approaches to the principle of ambiguity in social being, social and police management. The authors study the importance of this principle in managerial processes. It is shown the possibility of positive relation to ambiguity, it may be useful for personality development of police managers and resistance to stresses. Nowadays managers should refuse from illusion of stability and consistency of the world and develop personal position of adoption of ambiguity, because it has a positive moment – an appearance of new possibilities. As a result ambiguity stops scare and begin to bring satisfaction. So ambiguity has a positive potential for police managers. It is shown in the paper that tolerance to ambiguity is an important professional quality of police manager and needs to be diagnosed while professional selection of managers and developed during their professional activity.

Keywords: tolerance to ambiguity, social management, police management, manager, professional qualities.

У сучасних умовах перед поліцією постають складні завдання. Початок ХХІ століття ознаменувався тим, що світова спільнота наразилася на глобальне поширення та зростанням низки край небезпечних соціальних явищ, таких як тероризм, геноцид, міжетнічні конфлікти, нелегальна міграція, торгівля наркотиками, зброєю тощо. Це обумовлює підвищений інтерес до вивчення тенденцій та динаміки розвитку системи поліцейського управління (менеджменту), пошуку нових, гнучких та ефективних підходів, які б дозволили поліцейським організаціям без істотного збільшення своєї чисельності та фінансування успішно протидіяти наступу злочинності.

Щойно створена Національна поліція України нині перебуває на стадії становлення, яке супроводжується докорінним реформуванням застарілих правових засад правоохоронної діяльності, притаманних їй попередникові “ міліції. Ознаками нових підходів є оновлення нормативно-правової бази діяльності поліції, орієнтація на сервісну функцію, відкритість і прозорість діяльності, підзвітність суспільству, структурна перебудова, демілітаризація, тісне партнерство з населенням, зміни у системі управління та нові підходи до оцінки ефективності роботи підрозділів. Створення правової держави і демократичного суспільства потребує проведення в поліції якісно нової управлінської політики.

Аналізуючи сучасні глобальні соціальні проблеми, можливо відзначити, що суспільне буття у 21 столітті характеризується зростаючою невизначеністю. Невизначеність торкається усіх сторін буття. Як відзначав А. Асмолов, у світі, що безперервно змінюється, особистість також неминуче змінюється. Зазначене стосується й усіх сфер життєдіяльності людини [1, с. 60]. На думку К. Вульфа, невизначеність є елементом культури, умовою створення людиною будь-якого продукту діяльності, невід’ємною умовою вільного, продуктивного життя [3, с. 24]. В.П. Зінченко і Т.В. Корнілова небезпідставно пишуть про принцип невизначеності, який в нашому столітті співіснує із принципом детермінізму, причому у психологічному сенсі невизначеність виступає у вигляді виклику людству [4, с. 15; 6, с. 75]. Упродовж ХХ століття ми спостерігаємо в філософії різні прояви руху за напрямом

від розуміння світу як міцного, стійкого, передбачуваного, керованого і детермінованого до його розуміння як переважно некерованого, недетермінованого, непередбачуваного, неоднозначного. На думку Д.О. Леонт'єва, це проявляється у трьох ключових сферах: зміні образу людини, зміні образу науки і зміні статусу цінностей [8–10]. Принцип невизначеності проявляється також у сфері поліцейського управління (менеджменту), тому *метою* статті є розкриття значення принципу невизначеності у процесах управління й необхідності його врахування при підборі й підготовці поліцейських менеджерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть докорінно змінилися образи людини, які існували раніше. Сучасні мислителі, зокрема Е. Фром, відзначають, що природа людини полягає в тому, що в неї взагалі немає фіксованої природи, сутність людини – це можливість розвиватись за будь-яким обранням напрямом [19, с. 80]. Єдине, що можна сказати упевнено, це те, що людина дуже неоднозначна, вона виходить за межі заданого, її сутність полягає в трансценденції. Як вважає методолог природознавства І. Пригожин, упродовж ХХ століття докорінно змінювався й образ науки [15, с. 25]. Традиційно вважалося, що наука описує стабільні, детерміновані процеси, проте чим більше поглиблювалося пізнання, тим більш помилковою виявлялась подібна точка зору. І. Пригожин став Нобелівським лауреатом за відкриття в неорганічній природі так званих біфуркаційних процесів, тобто процесів, які не детерміновані повністю і в яких виникають точки розриву детермінації. Процес може відбуватися за різними напрямками, і неможливо визначити його конкретний шлях. Всеосяжна і повна детермінованість матеріального світу й людської поведінки виявляється ілюзією. Саме в таких нерівноважних системах, відзначав Пригожин, можливе розширення масштабів самої системи, зміна відносин із зовнішнім середовищем, у таких системах відбувається істинний розвиток.

Урешті-решт, змінилася картина світу, яка існувала упродовж тисячоліть, оскільки змінилася система непорушних цінностей. У ХХ столітті виникла так звана постмодерністська система світу. Постмодернізм, на думку Д.О. Леонт'єва, філософськи коректно довів відсутність об'єктивних підстав існування ціннісних систем, якщо не вважати такою підставою історичні аспекти прийняття певних цінностей на окремих територіях [9–10]. Постмодернізм стверджує відносність усіх ціннісних критеріїв, наслідком чого стало порушення регуляції соціального життя. Ми стаємо свідками відходу в небуття таких одвічних людських цінностей як людське життя, свобода, справедливість, добродієність, правдивість, альтруїзм.

У системі поліції в міру розвитку науково-технічного прогресу, ускладнення праці, підвищення рівня освіти населення (і кримінального контингенту), успіх все більше залежить від знань і здібностей працівників, ступеня їх підготовки. Зростає роль мотивації поліцейського, який в умовах складної, часом творчої роботи, стає саморегульованою системою, коли працівник визначає власну поведінку, керівник на нього можна впливати лише опосередковано, віддаючи перевагу не адмініструванню, а реалізації тих стилів керівництва, які передбачають співучасть, визнання особистих заслуг конкретних працівників поліції, гласність результатів діяльності, надання інформації для самооцінки. При цьому поліцейський менеджмент в сучасному суспільстві також характеризується зростаючою невизначеністю. Управлінню поліцейським персоналом властиві специфічні психологічні особливості, а саме: 1) значна відповідальність керівника за прийняті рішення; 2) опосередкованість операцій управління через наявність статутних відносин; 3) необхідність діяти в умовах неоднозначності й невизначеності; 4) неалгоритмічний характер багатьох операцій; 5) жорстка детермінація операцій часовими

параметрами, заданими організаційними умовами; 6) значний обсяг та різноманітність оперативних задач і дій; 7) соціотехнічний характер управлінських дій; 8) висока психологічна напруженість діяльності; 9) значна залежність ефективності управлінських дій від індивідуально-психологічних якостей суб'єкта управління; 10) значна залежність результату діяльності поліцейського управлінця від чинників, які перебувають поза межами регулюючого впливу.

На думку дослідників, вихід з екзистенціального кута, створеного невизначеністю, вбачається у виробленні особистістю жорсткої внутрішньої структури і прийняття відповідальності за підстави своєї поведінки, самостійному створенні суб'єктивних критеріїв власної діяльності за відсутності будь-яких об'єктивних зовнішніх підстав для цього. Це нелегкий шлях, але він не має альтернативи [2; 5; 12; 21; 22]. Це стосується і поліцейських менеджерів, які діють переважно в умовах невизначеності.

Невизначеність стала найважливішою характеристикою суспільного життя, її атрибутом. Це, звичайно, хвилює, напружує людей, актуалізує потребу захиститися від невизначеності, взаємодіяти з нею. У світі дуже багато невизначеності, і вона абсолютна, а відрізки визначеності – короткі – відзначають В. А. Кувакін і В. П. Ковальова [8, с. 112]. Аналізуючи природу невизначеності, вчені називають її третьою дійсністю, разом з буттям і небуттям. Очевидно, що третім онтологічним станом може виступати саме невизначеність, тому що невідомість “це не онтологічна, а гносеологічна характеристика, щось може бути цілком визначеним у своїх законах і наслідках, але з тих або інших причин невідомим суб'єктові. Більше того, одне і те ж явище може бути відоме одному суб'єктові і невідоме іншому, тоді як характеристика явища як визначеного або невизначеного не допускає варіацій, залежних від ракурсу розгляду. Тому важливо не плутати невідомість і невизначеність. Ведучи мову про невизначеність, ми тим самим маємо на увазі щось об'єктивне, пов'язане зі світоустроєм, а не з обмеженістю нашого пізнання.

М. Епштейн, аналізуючи цю проблематику, відзначав, що світ невпинно ускладнюється, причому ускладнення настільки прискорюється, що окремо взята людина вже не в змозі за ним встигнути засвоїти загальнолюдський досвід, який зростає дедалі швидше. Розрив між сукупним досвідом усього людства й індивідуальним досвідом кожної окремої людини, писав Епштейн, збільшується за експонентою. Це часто викликає у сучасних людей переживання, що нагадують симптоматику посттравматичного стресового розладу; Епштейн називає подібний розлад “травмою постмодерну” [20, с. 21]. Невипадково на передній план виступають ідеї варіативної освіти (Асмолов), імовірнісної освіти (Лобок) [1; 11].

Сьогодні неминуче зростають витрати, пов'язані з професійним навчанням і післядипломною освітою поліцейського персоналу. На перший план у системі підготовки кадрів поліції виходить концепція “Life long education” (навчання упродовж життя). Сучасні системи навчання поліцейських базуються на використанні активних форм і методів, моделей компетентності, які сприяють особистому розвитку працівників, дозволяють швидко оволодівати знаннями, уміннями і досвідом поведінки у складних ситуаціях: соціально-психологічним тренінгів, рольових ігор, психодрами, кейсів, брейнстормінгу тощо. Нові вимоги висуваються до технічного забезпечення навчання персоналу, сучасні правоохоронці повинні мати вільний доступ до літератури й інших даних, зокрема, за допомогою мережі Інтернету. Специфічною особливістю діяльності поліцейських підрозділів стає її колективний характер. Це обумовлює необхідність поєднання у групах працівників людей різних характерологічних типів так, щоб створений колектив (команда) працювала оптимально, тобто максимально ефективно для даних умов

і з мінімальними витратами усіх типів ресурсів. Отже, важливим завданням менеджера стає вирішення проблем психологічної сумісності поліцейських, оптимізації розстановки персоналу, лідерства.

Відповідно, нові вимоги висуваються до керівників усіх рівнів системи Національної поліції України. Кожен керівник має вміти підбирати й оцінювати кадри, володіти арсеналом стилів управління та вміти обирати оптимальний, згуртовувати колектив поліцейських, бути його лідером, впливати на людей, допомагати працівникам, навчати персонал, планувати потреби в персоналі, оптимально використовувати час, при цьому постійно розвиватися самому як особистості і професіонала.

Зазначене вище є важливим, оскільки психологами доведено, що в сучасному світі є багато можливостей розвиватися до глибокої старості і смерті, не зупиняючись в цьому процесі, але також є можливість не розвиватися, зупинитися й забути про подальші ускладнення та розвиток. Це два протилежні способи реагування на виклик сучасного світу, який містить досить можливостей і для однієї, і для іншої стратегії. Тому особистісний розвиток, на думку Д.О. Леонтєва, після досягнення повноліття “ процес необов’язковий, факультативний [10].

У руслі екзистенціальної філософії і психології тривога, яка витікає з невизначеності і непередбачуваності майбутнього, давно описана як атрибут людського існування. В результаті непередбачуваності майбутнього виникає природне людське переживання, яке з життя не усунути. Тому, на думку психологів, з тривогою не потрібно боротися, з нею потрібно примиритися, вести діалог, включати її в життя, тому що тривога допомагає розрізнити визначеність і невизначеність, реальність і ілюзії. Сутність екзистенціального світогляду полягає у ставленні до життя як до тотальної невизначеності, єдиним джерелом внесення в яку визначеності виступає сам суб’єкт, за умови, що він не вважає свою картину світу апріорі істинною і вступає в діалог зі світом і іншими для її верифікації [14; 22].

До XIX століття естафету затверджувати повну передбачуваність і визначеність від релігії прийняли природничі науки, що оперували поняттям матеріальної єдності світу, у якому усе детерміновано. Проте в науках про людський мозок і поведінку останнім часом ілюзія тотальної визначеності поступається місцем визнанню принципової невизначеності й важливості становлення механізмів взаємодії з нею [13, 23]. Поведінка і психічні процеси людини не повністю підкоряються жорстким причинно-наслідковим закономірностям. У них є не лише необхідне, причинно обумовлене, але й багато чого, що належить до категорії можливого. Можливість виникає в розриві детермінації, поняття можливості пов’язане з поняттям невизначеності, невизначеність означає наявність альтернативних можливостей. І, навпаки, можливість може з’явитися тільки там, де є неповна визначеність.

Відомий філософ А. Бадью вводить важливе поняття “Готовність до події” як особливість стратегії поведінки людини, яка готова до ситуації невизначеності. Бути готовим до події означає бути в суб’єктивному налаштуванні, що дозволяє визнати нову можливість. Готуватись до події “ означає бути налаштованим її прийняти, бути в такому стані духу, у якому порядок світу, панівні сили не мають абсолютного контролю над можливостями [2, с. 47]. Звідси випливає, що невизначеність, окрім неприємних емоцій, містить в собі важливий позитивний потенціал для людини, яка може, виробивши в собі адекватну позицію стосовно невизначеності, відчувати властиві їй позитивні можливості. Готовність до події, на думку В.П. Зінченка, є, по суті, готовністю до невизначеності, або готовністю до

вибору [4, с. 20]. Йдеться про готовність до різних можливостей, готовність робити і реалізовувати тут і тепер вибір, не зумовлений заздалегідь.

Більшість людей до невизначеності ставляться негативно. Клінічний аналіз проблеми суб'єктивної невизначеності дозволив ученим описати п'ять типів її переживання, із яких чотири носять негативний характер (Соколова, 2015). Перший тип – це всепоглинаючий негативний афект, зміст якого становить тривога. Другий тип – це також негативні емоційні стани, за яких домінує легша феноменологія: двозначність, амбівалентність, непередбачуваність, суперечність, заплутаність, складність. Третій тип характеризується розглядом невизначеності як ситуації відсутності доступу до внутрішніх ресурсів “Я”; результатом є залежність від соціального оточення, конформізм, відмова від власної системи еталонів, підпорядкування авторитету, режиму, владі, нівелювання власного “Я”. Четвертий тип – це проекція, трансгресія, відсутність усіляких меж, будь-яких стримуючих правил, поведінка за нарцисично-перфекціоністським типом. Урешті-решт, останній тип – це переживання, забарвлені в позитивні емоційні відтінки: цікавість, пошукова активність, гра фантазії, породження нових сенсів, радість, азарт, інсайт, ситуації невизначеності, що призводять до творчості [16, с. 77].

Позитивне ставлення до невизначеності можливе, саме воно виявляється найбільш продуктивним для особистісного розвитку поліцейських менеджерів і опірності стресам. Сутність такого ставлення полягає в тому, щоб відмовитися від дитячої ілюзії стабільності і однозначності картини світу і виробляти позицію прийняття невизначеності, іншою стороною якої виступає поява нових можливостей. Ріст толерантності до невизначеності виявився одним з найбільш універсальних наслідків роботи в екзистенціальних дослідженнях. Унаслідок зміни ставлення до невизначеності вона перестає бути чимось, чого потрібно боятися і чого слід уникати, а починає приносити людям задоволення, вони стають здатні відчувати від цього позитивні емоції.

Слід зважати на те, що невизначеність – це властивість природи, буття, хоча більшість людей відчувають стосовно неї широкий спектр негативних емоцій – від дискомфорту до паніки – і прагнуть її у своєму житті мінімізувати. Це нормально, це правильно, тому що будь-яка діяльність пов'язана з обмеженням невизначеності; будь-яка мета, будь-який вибір – це перетворення невизначеності на часткову визначеність. Проте буття саме постійно породжує невизначеність (ентропію). Ентропія – це властивість усього сутнісного, зростання невизначеності, хаосу, у той час як властивість живого – це, навпаки, перетворення ентропії на щось більш впорядковане, структуроване, тобто зворотний процес. Принцип життя самодетермінованих суб'єктів – виробляти з невизначеності часткову визначеність, перетворювати ентропію на неентропію, розуміючи при цьому, що невизначеності все одно залишатиметься багато. Отже, невизначеність і визначеність не суперечать, а доповнюють одна одну.

Сьогодні розроблено чимало опитувальників, що використовуються з метою психологічної діагностики толерантності особистості керівника до невизначеності [4; 6; 14]. З огляду на зазначене вище, вважаємо, що саме толерантність до невизначеності є професійно важливою рисою керівника поліцейського підрозділу і при призначенні на посади менеджерів поліції, а також у ході професійного навчання цю якість необхідно діагностувати, враховувати й усіляко зміцнювати й розвивати. Саме така особистісна якість як толерантність до невизначеності забезпечить підвищення ефективності управлінської діяльності поліцейських менеджерів, оскільки:

– дозволить краще переносити непередбачувані ситуації, які постійно супроводжують службову діяльність;

- відкриє можливості для креативного осмислення складних професійних ситуацій, пошуку варіативних і нестандартних управлінських рішень;
- збільшить стресостійкість керівників, посилить продуктивні механізми психологічного захисту особистості (раціоналізація, сублімація, витіснення);
- посилить психологічну готовність і надійність особистості до дій в особливих і екстремальних умовах;
- сприятиме збереженню психологічного здоров'я особистості керівника.

Висновки. Таким чином, невизначеність в сучасному світі стає елементом культури, умовою створення людиною будь-якого продукту діяльності, невід'ємним чинником вільного й продуктивного життя. Сучасні філософи й психологи небезпідставно пишуть про принцип невизначеності, який сьогодні є фундаментальною ознакою буття, соціального управління і співіснує з принципом детермінізму. В психологічному сенсі невизначеність виступає у вигляді виклику людству, тому її слід враховувати, навчитись жити і діяти в умовах постійних проявів невизначеності. Встановлено, що така особистісна якість, як толерантність до невизначеності, є професійно важливою рисою керівника поліцейського підрозділу, тому при призначенні на посади менеджерів поліції, а також у ході професійного навчання і післядипломної освіти цю якість необхідно діагностувати, враховувати, всебічно розвивати. Саме толерантність до невизначеності є умовою підвищення ефективності управлінської діяльності сучасних поліцейських менеджерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Асмолов А.Г.* Психология личности: принципы общепсихологического анализа. М.: Смысл, 2001.
2. *Бадью А.* Философия и событие. М.: ИОИ, 2013.
3. *Вульф К.* Вместо предисловия: неопределенность как условие человеческой жизни. В кн.: К. Вульф, В. Савчук (Ред.), Неопределенность как вызов. Медиа. Антропология. Эстетика. СПб.: РХГА, 2013. С. 5–6.
4. *Зинченко В.П.* Толерантность к неопределенности: новость или психологическая традиция? В кн.: А.К. Болотова (Ред.), Человек в ситуации неопределенности. М.: ТЕИС, 2007. С. 9–33.
5. *Канеман Д., П. Словик, А. Тверски.* Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков: Гуманитарный центр, 2005.
6. *Корнилова Т.В.* Принцип неопределенности в психологии: основания и проблемы. Психологические исследования. 2010. 3(11), 11. URL: <http://psystudy.ru> (дата звернення 02.09.2017).
7. *Кувакин В.А., Ковалева В.П.* Неизвестность. М.: Регулярная и хаотическая динамика, 2006.
8. *Леонтьев Д.А.* Экзистенциальная тревога и как с ней не бороться. Московский психотерапевтический журнал, 2003, №. 2, 107–119.
9. *Леонтьев Д.А.* Личностное измерение человеческого развития. Вопросы психологии, 2013, №. 3, 67–80.
10. *Леонтьев Д.А. Осин Е.Н.* Печать экзистенциализма: эмпирические корреляты экзистенциального мировоззрения. Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия, 2007, 1(10), 121–130.
11. *Лобок А.М.* Вероятностный мир. Екатеринбург: АМБ, 2001.
12. *Мадди С.* Смыслообразование в процессах принятия решения. Психологический журнал, 2005, 26(6), 87–101.
13. *Мэй Р.* Смысл тревоги. М.: Класс, 2001.
14. *Осин Е.Н.* Факторная структура русскоязычной версии шкалы общей толерантности к неопределенности Д. Маклейна. Психологическая диагностика, 2010, №. 2, 65–86.
15. *Пригожин И.* Философия нестабильности. Вопросы философии, 1991, №. 6, 46–52.
16. *Соколова Е.Т.* Клиническая психология утраты Я. М.: Смысл, 2015.
17. *Талей Н.Н.* Антихрупкость: как извлечь выгоду из хаоса. М.: Колибри, 2014.
18. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990.
19. *Фромм Э.* Душа человека. М.: Республика, 1992.
20. *Эшттейн М.Н.* Знак_пробела: о будущем гуманитарных наук. М.: НЛО, 2004.

21. *Giorgi A.* Whither Humanistic Psychology? *The Humanistic Psychologist*, 1992, 20(2–3), 422–438.
22. *Glimcher P.W.* Indeterminacy in brain and behavior. *Annual Review of Psychology*, 2005, 56(1), 25–56.
23. *Proulx T., Heine S.J., Vohs K.D.* When is the unfamiliar the uncanny? Measuring affirmation after exposure to absurdist literature, humor and art. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2010, 36(6), 817–829.

Отримано 02.10.2017